

UOT 026.26:004

Kərimova S.H.

“Azərkosmos” ASC, Bakı, Azərbaycan

sevda.kerimova1@gmail.com

KOMMERSİYA TIPLİ TAMMƏTNLİ VERİLƏNLƏR BAZALARININ FORMALAŞMASI, XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PROBLEMLƏRİ

Məqalədə informasiya bazarı, verilənlər bazalarının tarixi, kommersiya tipli tam mətnli verilənlər bazaları, Azərbaycan kommersiya kitabxanaları tədqiq olunur. Həmçinin kommersiya tipli elektron kitabxanaların inkişaf perspektivləri və vəzifələri, elektron kitabxanaların problemləri analiz edilir və həlli yolları göstərilir.

Açar sözlər: *informasiya bazarı, verilənlər bazaları, elektron kitabxanalar, kommersiya tipli elektron kitabxanalar.*

Giriş

Sürətli texnoloji dəyişikliklər müasir dövrdə inkişafının əsasını təşkil edir. Artıq cəmiyyətin gələcəyini düşünmədən heç bir vacib qərar qəbul etmək mümkün deyildir. XXI əsrin əvvəllərində insanlar kompüter texnologiyaları və yenilikləri ilə əlaqədar olan çevik və nüfuzəddici dəyişikliklər dövründə yaşadıqlarını dərk etməyə başladılar. Bu dəyişikliklər informasiya xidmətləri sahəsində də özünü özünü daha qabarıq şəkildə göstərir.

Mühüm informasiya xidməti sektoru olan kitabxanalar ənənəvi olaraq cəmiyyətdə gedən ləng dəyişikliyi təqdim edirdi. Lakin yeni sənəd formatlarının meydana gəlməsi kitabxana xidmətinin yeni növünün yaranmasını tələb etməyə başladı. Məhz bu tələb qısa müddətdə dəyişikliyə səbəb oldu. Kompüterin ixtirası və kitabxana işində istifadəsi kitabxana fondlarının tərkibinə öz həlledici təsirini göstərdi. XX əsrin sonlarında rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi kitabxana fəaliyyətinin bütün sahələrinə nüfuz etməyə başladı.

İnternet şəbəkəsinin yaranmasından sonra informasiya xidmətinin təşkilində yeni mərhələ başlandı. Bu gün internet şəbəkəsi ən mühüm telekommunikasiya vasitəsi hesab olunur. Onun təsiri elmin, təhsilin, mədəniyyətin, iqtisadiyyatın bütün sahələrində özünü göstərir. Belə ki, İnternet şəbəkəsi istənilən məlumatın dərhal dərc olunmasına imkan yaradır, əvvəllər əldə edilməsi qeyri-mümkün olan həcmdə informasiyanın işlənilməsini və analizini təmin edir. Kompüter texnologiyaları əsasında yaranan qlobal şəbəkə vasitəsilə məlumatın operativ şəkildə ötürülməsi və yayılması həyata keçirilir.

İnternet şəbəkəsinin meydana gəlməsi bir çox biznes növlərinin, o cümlədən, marketinq, məhsulə nəzarət və istehsalçılarla alıcılar arasında razılaşma sisteminin inkişafına səbəb oldu. Çünki ənənəvi biznes növlərinin inkişafı məhz alıcıların yeni tələblərinə əsaslanır. Biznes əməliyyatlarının digər növlərinə gəldikdə isə, onlarda daha böyük texnoloji dəyişikliklər baş verdi ki, bunlar da İnternet şəbəkəsindən istifadə edən real alıcılar haqqında məlumat toplamağa imkan yaradı.

Kitabxana əməliyyatlarının ənənəvi texnologiyasına görə, kitabxana işçisinin oxucu ilə şəxsən birbaşa əlaqəsi labüd idi. Çünki oxucu kitabxanaya gələrək ona lazım olan informasiya daşıyıcısını: kitab, jurnal, qəzet və s. götürərək istifadə etməli idi. Hətta həmin informasiya daşıyıcısı evə verilmədikdə belə, yenə kitabxanaya getmək lazım gəlirdi. Lazımı məlumatın əldə edilməsi üçün bir çox hallarda kitabxanalararası abonementdən (KAA) istifadə olunurdu. Bu isə bir növ məhsulun istehlakçıya poçt vasitəsilə çatdırılmasına bənzəyirdi.

1990-cı illərin ortalarına qədər İnternet şəbəkəsinə nə biznes, nə də ictimai maraq yox idi. 1980-ci illərdə İnternet şəbəkəsindən yalnız alimlər və təhsil işçiləri istifadə edirdilər. İnternetin meydana gəldiyi ilk vaxtlarda sistemin zəif təşkili və şəbəkə məlumatlarının axtarışının çətinliyi, resurslardan istifadəni təmin edən şərtlərin axtarışı onun inkişafına mane olurdu.

İlk vaxtlarda bizneslə məşğul olan şirkətlər İnternet şəbəkəsinə yalnız öz reklam aksiyalarını həyata keçirmə vasitəsi kimi baxırdılar. Bir çox şirkətlər əvvəllər çap etdirdikləri, satdıqları və poçtla göndərdikləri reklam və elanları əks etdirən veb-saytlar yaratmışdılar. Bu işə istehlakçıya lazım olan məlumatlarla lazım olan anda yerində tanış olmaq imkanı yaradırdı. İstehsalçı isə əvvəllər reklam və elanların çapına və poçtla çatdırılmasına çəkdiyi xərcdən qat-qat ucuz qiymətə istehlakçıya öz məhsulunu təqdim edirdi [1].

İndi isə bütün informasiya texnologiyalarının inkişafı yoluna nəzər salaq: məlumatın toplanması, onların toplandığı müəssisənin yaradılması, gil lövhələr, papirus vərəqlər, əlyazmalar, kitablar, jurnallar, broşuralar, mikrofilmlər, audiokassetlər, maqnit lentləri, videofilmlər kimi informasiya daşıyıcıları ilə işləmək üçün xidmət sisteminin yaradılması. Kitabxanalar yarandıqları zamandan etibarən məlumatın fiziki daşıyıcılarının kolleksiyasını toplamaqla uzun tarixi dövr keçmişlər. Bu məlumat daşıyıcılarının çoxu əsrlərlə kağız sənədlər formasında kitabxana fondlarının əhəmiyyətli hissəsini təşkil etmişdir. Lakin informasiya daşıyıcılarının yeni növlərinin yaradılması onlarla işləmə texnologiyasının yenilənməsini zəruri tələb kimi meydana çıxartmışdır.

Kitabxana kataloqları eramızdan 100 il əvvəl yaradılmasına baxmayaraq, bu gün də axtarış aparmaq, sənədlərin kataloqlaşdırılması və fondun təşkili kimi işlər gündəlik kitabxana fəaliyyətinin əsası hesab olunur. Belə ki, ənənəvi kataloqlar kitabxana fondunu təşkil edən sənədlərlə lokal şəraitdə tanış olmağa imkan verirdisə, elektron kataloqlar dünyanın istənilən yerindən İnternet vasitəsilə həmin sənədlərlə tanış olmağa şərait yaradır.

Hələ İnternetin sürətli inkişafına qədər bəzi kitabxana proseslərində irəliləyişlər olmuşdur. Bu, əsasən, iki yeni kompüter texnologiyası olan verilənlər bazası və *CD-ROM* optik diskləri ilə əlaqədar idi.

1970-80-ci illərdə kompüter verilənlər bazasının genişlənməsi kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasına və idarə olunmasına səbəb oldu. Kataloq kartoçkalarının verilənlər bazası ilə əvəz olunması kağız üzərində həyata keçirilən bir çox prosesləri sıradan çıxartdı.

İnformasiya bazarı

Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı 1960-cı illərin ortalarında informasiya bazarının formalaşmasında keyfiyyət dəyişikliyinə səbəb oldu. O dövrdə əsas məlumat mənbələri bunlar idi:

- Dövlət məlumat xidməti;
- Təhsil müəssisələri;
- İctimai təşkilatlar;
- Kitabxanalar.

İstifadəçilərə bibliografik, referativ və analitik məlumatlar təqdim olunurdu. Xidmət ödənişsiz idi.

İlk məlumat axtarış sistemləri (MAS) Elektron Hesablama Maşınları (EHM) meydana gəldikdən sonra yaranmışdır. Bu sistemlərdə axtarış xüsusi axtarış dili əsasında 2 rejimdə aparılırdı:

- Məlumatın seçilərək yayılması;
- Retrospektiv axtarış.

MAS-ın tətbiqi zamanı informasiya xidmətinin yalnız bir hissəsi avtomatlaşdırılmış, köklü dəyişiklik baş verməmişdi.

Sonrakı dövrdə yaranan faktoqrafik məlumat sistemlərində məlumatlar sənəd və referatların bibliografik təsvirlərinin də saxlanıldığı verilənlər bazası şəklində təşkil olunmuşdu.

Hal-hazırda dünyada 8 000-ə qədər nəhəng informasiya korporasiyası fəaliyyət göstərir. 1975-ildən 2011-cu ilə qədər verilənlər bazalarının sayı 70 dəfə, həcmi isə 300 dəfə artmışdır.

Dünya verilənlər bazaları arasında Amerikanın payı 64%, Qərbi Avropanın 27%, Avstraliyanın

3%, Asiyanın 4%, Cənubi Amerika və Şərqi Avropanın 2% olduğu halda Afrikanın heç bir payı yoxdur [2].

İnformasiya bazarında 3 qrup məlumat xidməti formalaşmışdır:

- mərkəz-generatorlar (məlumat istehsalçıları) - məlumatın əldə olunması, verilənlər bazasının formalaşdırılması və aktual səviyyədə saxlanılmasında ixtisaslaşmışlar;
- paylaşdırma mərkəzləri (məlumat çatdırıcıları) - mərkəz-generatorlar tərəfindən kommersiya əsasları ilə təqdim olunan verilənlər bazaları vasitəsilə xidmət göstərirlər;
- İnformasiya agentlikləri - məlumatın toplanılması, formalaşdırılması və istifadəçilərə xidmət funksiyalarını yerinə yetirirlər [2].

Verilənlər bazalarının tarixi

İlk məşinla oxuna bilən verilənlər bazaları referativ nəşrlərin hazırlanması yolunda yaradılan əlavə məhsul kimi 1960-cı illərdə ABŞ-da meydana gəlmişdir. 10 il sonra onlar SSRİ-də yaradıldı. Bu məşinla oxuna bilən bazalar maqnit lentlərində hazırlanır və yayılırdı. Bu bazalar nəşr olunan mənbələrin biblioqrafik təsvirini əks etdirən biblioqrafik verilənlər bazaları idi.

1965-ci ildə ABŞ-da “MEDLINE” (*Medical Literature Analysis and Retrieval System Online*, Tibbi Ədəbiyyatın Analizi və On-layn Axtarış Sistemi) bazası yaradılmışdır. Bu baza ictimai elmlərin və biotibbi informasiyanın biblioqrafik bazası idi. Məlumatların 82%-i ABŞ və İngiltərəyə, 18%-i isə digər ölkələrə məxsus idi [3]. 1980-ci ildə artıq müxtəlif bazaların sayı 400-ə çatmışdı və dünya verilənlər bazalarının sayının gələcək davamlı artımı müşahidə edilirdi.

Dünyanın istənilən nöqtəsindən məlumatlara ani və etibarlı girişi təmin edən virtual aləm elektron biznesin müxtəlif formalarının inkişafı üçün katalizator rolunu oynayırdı. İlk olaraq virtual şəbəkə vasitəsilə fəaliyyət göstərən şirkətlər müxtəlif verilənlər bazalarının istehsalı və satışı sahəsində ixtisaslaşmışdır. 80-ci illərin əvvəllərində belə bazaların yaradılması ilə əsas məhsulu məlumat olan bir çox şirkətlər məşğul olurdu. Həmin dövrdə faktiki məlumatları (əsasən, statistik) əks etdirən faktoqrafik, biblioqrafik (sənədlər haqqında) və tam mətnli (kitab, qəzet, jurnal və məcmuə məqalələrinin tam mətnləri) verilənlər bazaları mövcud idi. İnternetə qədər olan dövrdə verilənlər bazalarının istehsalçıları və təminatçıları arasında *LEXIS/NEXIS* (1979-cu ildə ABŞ-da yaradılmışdır, 33 min informasiya mənbəyini əhatə edir) [4], *Dialog* (1972-ci ildə ABŞ-da yaradılmışdır, 900 baza, 1,4 milyard sənəd daxildir) [5], *Silver Platter* (1983-cü ildə Böyük Britaniyada yaradılmışdır, 250 baza daxildir) [6], *EBSCO Information Services* (1987-ci ildə ABŞ-da yaradılmışdır, 375 baza, 350 min elektron kitab daxildir) [7]. İnformasiya məhsulları istifadəçilərə əvvəllər maqnit lentlərində, 1980-ci illərin ikinci yarısından etibarən isə *CD-ROM*-larda çatdırılırdı.

İnternetin meydana gəlməsi isə məlumat biznesinin çox geniş vüsət almasına səbəb oldu. Nəhəng informasiya sənayesinə *netLibrary* və *ScienceDirect* kimi gənc şirkətlər əlavə olundu. İnformasiya təminatçıları üçün virtual şəbəkə biznes münasibətlərinin həyata keçirilməsində ideal vasitə hesab olunmağa başladı. Belə ki, informasiya korporasiyaları müştərilərinə yerləşdikləri yerdən asılı olmayaraq, bütün gün ərzində xidmət göstərmək imkanı əldə etdilər. Potensial bazar eyni vaxtda bütün yer kürəsinə yayıldı. Beləliklə, müştərilərə vasitəçisiz (əvvəl bunu kitabxanalar həyata keçirirdi), birbaşa informasiya xidməti göstərmək imkanı yarandı [8].

1980-ci illərin ikinci yarısından etibarən verilənlər bazalarının istehsalında vəziyyət nəzərə çarpacaq dərəcədə dəyişilməyə başladı: bu sahə nəhəng dövlət orqanlarının nəzarətindən uzaqlaşdı. Dünya informasiya bazarında bazaların generatorları kimi çıxış edən və sayı çox olmayan qeyri-dövlət təşkilatları, əsasən, işgüzar və kommersiya məlumatları sahəsində fəaliyyət göstərməyə başladılar və qısa müddət ərzində nəzərə çarpacaq nəticələr əldə etməyə nail oldular [8].

Peşəkar informasiya fəaliyyəti sahəsində tam mətnli verilənlər bazaları daha çox maraq kəsb edir. Onlar kitabların, qəzet və jurnal məqalələrinin, informasiya agentliklərinin

məlumatlarının, müxtəlif müəssisələrin analitik hesabatlarının və digər sənədlərin tam mətnlərini əks etdirir. Bu bazalara giriş ənənəvi kitabxanalar üçün informasiya fəaliyyətinə yanaşmanı tam dəyişir. Belə ki, istifadəçiləri fiziki olaraq kitabxanaya gəlməkdən azad edərək, onları çap məhsullarının əsli ilə təmasda olmadan işləməyə imkan verir.

Kommersiya tipli tam mətnli elektron bazaların sayı və spektri daim genişlənməkdədir. Əgər 1960-cı illərdə bu biznes özünün erkən dövrlərində hüquq və iqtisadiyyat sahələri üzrə yaranaraq, 1980-1990-cı illərdə təbii, dəqiq və humanitar sahələr hesabına genişlənməmişdirsə, artıq indi bu kolleksiya nadir və qədim nəşrlər, antik və orta əsrlər müəlliflərinin əsərləri, antologiya üzrə məlumatlara qədər geniş sahələri əhatə edir [9].

Tam mətnli bazaları təqdim edən şirkətlər öz arsenalında müxtəlif istehsalçıların onlarla, bəzən yüzlərlə verilənlər bazasına malik olur. Onların sayı stabil deyildir, artmağa doğru inkişaf etməkdədir. İstifadəçi sorğuları və iqtisadi cəhətdən özünü doğrultmalarından asılı olaraq, yeni bazalar yaradılır və ya ləğv edilir. Hazırda şirkətlər bir-birləri ilə bu bazalardan istifadənin əlverişli və rahat olması, eyni zamanda, sonda istifadəçi üçün əlverişli qiymətin təyin olunması uğrunda rəqabət aparırlar.

Tam mətnli bazaların yaradılması 2 üsulla həyata keçirilir. Birinci üsul çap məhsullarının orijinallarının skanerdən keçirilməsi və sənədlərin, əsasən, *PDF* formatında olan elektron surətlərinin əldə edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Bu sənədlər ödənişsiz olaraq İnternet vasitəsilə əldə edilməsi mümkün olan "*Acrobat Reader*" proqramı vasitəsilə oxunur. Çap əsərlərinin skanerdən keçirilməsi kitabxana fondlarında mövcud olan sənədlərin rəqəmsal formaya çevrilməsi vasitəsilə həyata keçirilir. Bu da yaxın illərdə müxtəlif ölkələrdə kommersiya layihələri çərçivəsində insan üçün vacib olan bütün sənədlərin rəqəmsal formaya çevriləcəyini zənn etməyə əsas verir. Bununla da, istifadəçi üçün istənilən mənbəni əldə etmək imkanı mümkün olacaqdır.

İkinci üsul kitab, qəzet və ya jurnalın elektron surətinin dərhal nəşriyyatdan alınması vasitəsilə həyata keçirilir. Əvvəlcədən bağlanmış müqaviləyə əsasən, nəşriyyat sənədin elektron versiyasını təchizatçıya verərək bu sənədlərdən istifadəyə görə ödənilən vəsaitin müəyyən faizini alır. Sənədin sistemə yüklənməsi onun nəşr olunduğu müddətdə və ya ondan əvvəl həyata keçirilir. Bazaya fiziki yükləndikdən sonra məlumatın axtarışı artıq mümkün olur.

Peşəkar rəqəmsal kitabxanalar, ödənişsiz kolleksiyalardan fərqli olaraq, mənbələrin seçimində, sənədlərin tamlığı və operativliyi sahəsində daha dəqiq siyasət yeridir. Bu zaman qrammatik səhvlərin də sayı az olur.

Biznes layihələrinin çoxu kimi, tam mətnli verilənlər bazaları da müştərilər üçün yüksək səviyyəli xidməti təmin edir. Axtarış mexanizmi müxtəlif sahələrdə çoxaspektli axtarışı həyata keçirmək imkanı yaradır. Bu axtarış ayrı-ayrı sözlər, söz birləşmələri və frazalar vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Verilənlər bazalarında tam mətnlər *HTML* və ya *PDF* faylında olur. Burada məqsəd sənədi çap variantında olduğu kimi eynilə təqdim etməkdir.

Kommersiya tipli tam mətnli verilənlər bazaları

Hazırda dünya informasiya bazarında verilənlər bazalarının sayı 13 500-dən artıqdır [9]. Bu, bir tərəfdən, dünya bazarında yeni nəhəng verilənlər bazaları sənayesinin meydana gəlməsini təsdiq etməyə imkan verirsə, digər tərəfdən, verilənlər bazalarının tipologiyası problemini yaradır. Eyni zamanda, istifadəçinin dəqiq sorğusunu yerinə yetirmək üçün bazaların tiplərini bilmədən onların keyfiyyət və fərqləndirici xüsusiyyətlərini qiymətləndirmək çətinidir.

Kommersiya bazalarından istifadə illik abunə yazılışı ilə həyata keçirilir. Texniki giriş isə istifadəçi adı, parol və ya *IP*-ünvan vasitəsi ilə reallaşdırılır. Sonuncu vasitə müəssisələr və kitabxanalar üçün daha əlverişlidir.

Hal-hazırda tam mətnli bazaların istifadə qiyməti çox bahadır. Materialların skanerdən keçirilməsi, təsvir və indeksləşdirmə, müəllif hüququ sahiblərindən lisenziyaların əldə olunmasına çəkilən böyük miqdarda xərc son məhsulun qiymətinin çox baha olmasına səbəb

olur. Abunəçilərin sayının az olması elektron toplusunun sahiblərini öz xərclərini ödəməsi və gəlir əldə etməsi üçün qiymətləri yüksək səviyyədə saxlamağa məcbur edir. Məsələn, “*Materials Science and Engineering*” jurnalının illik abunə qiyməti 17,986 \$-dır. 2002-ci ildən bu qiymət 60% artmışdır. “*The Computer Methods in Applied Mechanics and Engineering*” jurnalının abunə haqqı 9,069\$, “*The International Journal of Solids and Structures*” jurnalının abunə haqqı isə 7,833\$-dir. 2002-ci ildən hər iki jurnalın qiyməti 34% artmışdır. “*Journal of Membrane Science*” jurnalına abunə yazılışı 7506\$-dir. 2002-ci ildən bu qiymət 23% artmışdır [9].

Lakin abunəçilərin sayı artdıqda qiymət hər bir istifadəçi üçün əhəmiyyətli dərəcədə endirilə bilər. Universitet və digər ənənəvi kitabxanaların öz fondlarını kitab və jurnallarla təmin etmək məqsədilə tam mətnli bazalara abunə olması digər kateqoriyalı istifadəçilər üçün də qiymətlərin azalmasına səbəb olur.

Azərbaycan Kitabxana İnformasiya Konsorsiumunun (AzKİK) üzvləri üçün də belə imkan yaranmışdır [10]. Konsorsiumun məqsədi üzvlər arasında informasiya mənbələrini bərabər paylaşmaq, əldə olunan elektron ehtiyatların miqdar və keyfiyyətini artırmaq, eləcə də, üzvlərin sayını daim çoxaldaraq daha geniş qurum yaratmaqdır. Hazırda AzKİK dünya mədəniyyətinin inkişafında bilavasitə rol oynayan *eIFL.net* Beynəlxalq Kitabxana Konsorsiumunun tamhüquqlu üzvüdür. Ölkəmizin bir neçə kitabxanası məhz bu təşkilatın kanalları vasitəsilə dünyada çox məşhur olan *EBSCO* məlumat bazasına çıxış əldə etmişdir. Bir çox dünya kitabxanaları bu tiptən olan məlumat mənbələrinə təkliddə, fərdi şəkildə yiyələndikləri halda, ölkəmizdə bu vasitələrdən istifadə etmək və maliyyə məsələlərini yoluna qoymaq üçün kitabxanalar vahid mərkəzdə birləşməlidirlər. AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası AzKİK üzvü kimi *EBSCO* məlumat bazasının 11 ən dəyərli məlumat yarımbazalarından istifadə edir və ümumilikdə, 7000 tam mətnli elektron jurnaldan bəhrələnir. *EBSCO* ilə əməkdaşlığın perspektivlərindən danışarkən təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, üzv kitabxanalar Amerika Fizika Cəmiyyətinin, *Blackwell* Nəşriyyatının Böyük Britaniya), *Kembridge* Universiteti Nəşriyyatının və *ProQuest* Nəşriyyatının (ABŞ) tam mətnli elektron nəşrləri ilə təmin olunur. *EBSCO* bütün bunlarla bərabər, təkcə ABŞ və Avropada deyil, dünyanın başqa yerlərində nəşr olunan sənədlərin elektron variantlarını da oxucularımıza təqdim edir. Ümumilikdə, *EBSCO* məlumat bazası 20 dən artıq mövzunu özündə birləşdirmişdir. Buraya “Dil və dilçilik”, “Ədəbiyyat və ədəbi tənqid”, “Fəlsəfə”, “Fizika”, “Astronomiya, astrofizika”, “İqtisadiyyat, biznes, menecment”, “Kimya”, “Tarix, arxeologiya”, “Hüquq, kriminalologiya”, “Psixologiya, psixiatriya”, “Coğrafiya”, “Geologiya”, “Riyaziyyat”, “Biologiya və biologiya elmləri”, “Tibb”, “Kompüter və proqramlaşdırma texnologiyaları”, “Kənd təsərrüfatı”, “Ətraf mühit”, “Sosiologiya, sosial elmlər”, “Təhsil”, “Politologiya, siyasi elmlər” və s. mövzular daxildir [7].

Demək olar ki, bütün tam mətnli bazalar heç bir ödəniş olmadan öz resurslarından tam mətni əldə etmədən bibliografik axtarış əldə etmək imkanı yaradırlar. Məsələn, *EBSCO* şirkəti *Library Reference Center* xidməti ilə 30 adda ingilisdilli jurnala girişi təmin edir. Digər bazalar müəyyən xüsusi dövrdə öz resurslarını bütün istifadəçilər üçün açıq elan edir.

ProQuest şirkəti ABŞ, Kanada və Sakit okean regionunda son 2 ildə mövcud olan dissertasiyaların ilk 24 səhifəsini təqdim edir. Bu bazalardan ödənişsiz istifadənin digər üsulu isə “*Free Trial*” adlanan sınaq üçün ödənişsiz girişdir [11].

Lakin belə üsullar resurslardan daim istifadə etmək üçün, həm də müxtəlif verilənlər bazalarının imkanları ilə tam tanışlıq üçün o qədər də əlverişli deyildir.

Elektron kitabxanaların ümumi problemləri

Elektron kitabxanaların yaradılması, proqram təminatı və texniki dəstək məsələlərində, eləcə də, elektron kitabxanalardan istifadə proseslərində müxtəlif problemlər meydana çıxır ki, bu problemlərin çoxu hələ tam həllini tapmamışdır. Bu problemlərdən bəzilərinə nəzər salaq [9, 12, 13]:

Lisenzialaşdırma problemi. Müasir kitabxanaların fəaliyyətində əsas yeri ümumdünya informasiya şəbəkəsində olan tam mətnli resurslara girişin təmin olunması tutur. Burada əsas əhəmiyyət kəsb edən məsələ lisenzialaşdırmaqdır. Lisenzialar elektron resursların öz oxucuları tərəfindən əldə edilməsinə çalışan kitabxanalarla nəşriyyatlar və ya informasiya təchizatçıları arasında olan razılışmanı təqdim edir. Kitabxanalar elektron resurslardan istifadə zamanı yeni bir problemlə üzləşirlər ki, bu da məlumat təchizatçıları ilə müqavilə məsələsidir. Lisenzialaşdırma zamanı bəzi aspektlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir, məsələn, vəziyyətin proqnozlaşdırılması, abunə yazılışı dayandırıldığı zaman jurnalın köhnə nömrələrinin aqibətinin necə olması, istifadəçilərin çap formasından istifadə edə bilmələri, milli və beynəlxalq hüquqi normalar çərçivəsində müəllif hüquqlarının öyrənilməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, lisenzialaşdırmanın vahid sxemi hələlik mövcud deyildir. Lakin ümumi cəhətləri sadalamaq olar: lisenzialaşdırma təcrübəsinin çatışmazlığı; xarici tərəfdəşlərlə danışıqların çətinliyi, eyni zamanda, lisenziya alacaq ölkələrdəki dil müxtəlifliyi və ölkələrin qanunlarındakı fərqlilik; danışıqlar aparılmasında təcrübənin az olması; elektron resurs bazarının qeyri-stabilliyi; kitabxanalarda maliyyə vəsaitinin çatışmazlığı.

Kitabxanaların bütün sadalanan problemləri həll etməsi qeyri-mümkündür. Odur ki, bu sahədə hüquqşünasların fəaliyyətinin artacağını gözləmək olar. Burada sadalanan məsələlərdə kitabxanaçıların təcrübə qazanması heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Mövzunu məqsədyönlü şəkildə kitabxanaçıların təhsili və yenidən hazırlanması proqramına daxil etmək lazımdır.

Lisenzialar və müəllif hüququ haqqında qanunlar elmi sənədlərdən vicdanla istifadəni təmin edir. Kitabxanaları bir məsələ narahat edir ki, lisenzialar kitabxanalararası abonementin fəaliyyətini məhdudlaşdırır və bununla da, kitabxananın yerləşdiyi ölkənin deyil, jurnalın nəşr olunduğu ölkənin qanunlarına əsaslanır. Digər tərəfdən, kitabxanalar nəzərə alınmalıdırlar ki, nəşriyyatlar kommersiya təşkilatları olduqları üçün nəşr etdikləri materialların istifadəsindən gəlir əldə etməlidirlər. Lisenzialaşdırmaya dair danışıqlara təsirlərini artırmaq üçün elmi cəmiyyətlər konsorsium və şəbəkələrdə birləşməyi üstün tuturlar.

Təhsil. Kitabxanaçıları istifadəçilərin tələb etdikləri səviyyədə öz funksiyalarını yerinə yetirmək üçün yeni kompüter bilikləri əldə etməlidirlər. Onlar istifadəçiləri müxtəlif strukturlu və formatlı fayllarda mövcud olan elektron materiallarla işləməyi öyrətməyə hazır olmalıdırlar. Kitabxana idarəetməsi kitabxana mütəxəssislərinin kompüter texnologiyaları sahəsində gələcək təhsilinin ucuz başa gəlməyəcəyini və uzun müddət tələb edəcəyini nəzərə almalıdır.

Avadanlıq. Tələbələr və digər istifadəçi qrupları üçün informasiya əldə olunmasını təmin etmək məqsədilə kitabxana müvafiq sayda kompüterə malik olmalıdır. Texniki və proqram təminatı da müasir tələblərə cavab verməlidir. Hər 2-3 ildən bir onu daha yeni model və versiya ilə əvəz etmək lazımdır. Əgər kitabxana abunə yazılışında vəsaitə qənaət edə bilərsə, bu vəsait avadanlıq və şəbəkəyə qoşulmağa sərf oluna bilər.

Çap və elektron versiya. İnformasiyanın çap versiyası əvvəlki kimi rəngli illüstrasiyalar üçün əsas daşıyıcı olaraq qalmaqdadır. Çap formasında olan mətnləri ekranda olduğundan daha asan oxumaq mümkündür. Elmi və riyazi simvolların təqdim olunması daha mürəkkəb daxili kodlaşdırma və proqramlar tələb etdiyindən onları çap versiyasında ötürmək daha asandır. Digər tərəfdən, elektron məhsullar istifadəçiyə illüstrasiyanın müxtəlif hissələrinin miqyasını dəyişməyə, hipermətn istinadlarından istifadəyə, audio-fayllara və interaktiv mətn elementlərinə girişə imkan yaradır. Elektron jurnalların arxivləşdirilməsi standartlaşdırılana qədər jurnalların çap versiyası fondlardan çıxarıla bilməz. Jurnalın həm elektron, həm də çap formasının paralel olaraq nəşr edilməsi isə onun qiymətinin yüksək olmasına səbəb olur ki, bu da kitabxanaların öz büdcələrini qənaətlə istifadə etməyə imkan vermir. Buradan aydın olur ki, hələ bir müddət jurnalların elektron versiyası çap versiyasına əlavə olaraq nəşr ediləcək ki, bu da bütün dünyada kitabxanaların müxtəlif tələbatlarına cavab verəcəkdir.

Redaktə. Oxucular əmin olmalıdırlar ki, onların müraciət etdikləri materiallar heç bir dəyişiklik edilmədən, olduğu kimi təqdim olunur. Buna görə də hər bir faylın müvafiq olaraq

təhlükəsizliyinin təmin edilməsi vacib şərtidir. Alim məqaləni oxuyan zaman dəqiq bilməlidir ki, bu məqalə bütövdür, referat deyildir.

Əlavə ödəniş. Bəzi qabaqcıl nəşriyyatlar dərc etdikləri jurnalları tamamlayıcı funksiyalarla təmin etməyə başlamışdır ki, bu da onların qiymətlərinin artımına səbəb olmuşdur: indeksləşdirmə, hipermətn istinadları, göstəricilər, illüstrasiyalar və s. Bu isə asan məsələ deyildir, çünki format müxtəlifliyi, daxili kodlaşdırma sxemi, faylların strukturu mövcuddur. Hələlik elektron nəşrlərin tamamlayıcı funksiyalarına aid olan standartlar mövcud deyildir. Bu isə o deməkdir ki, kitabxanalar nəşriyyatların məhsullarının müxtəlifliyi ilə əlaqədar olan problemləri özləri müstəqil olaraq həll etməlidirlər.

Abunə qiymətləri. Kitabxanaçılar əmindirlər ki, elektron jurnalların nəşrinə çap nəşrlərindən az vəsait xərclənə bilər. Çünki elektron nəşrlər üçün kağız, çap, cildləmə, mühafizə və poçtla göndərmə xərclərinə ehtiyac yoxdur. Lakin bu zaman başqa xərclər meydana çıxır ki, bunlar da texniki təminat, elektron emal və tədqiqatla bağlıdır. Hər iki nəşr formasını müqayisə etdikdə kompüterlərin, avadanlıqların yenilənməsinin və bütün heyətin təhsilinin yüksək qiymətlərini nəzərə almaq lazımdır. Nəşriyyatlar xeyriyyə təşkilatları deyildir və onlar məhsullarının qiymətlərini özləri üçün daha əlverişli səviyyədə saxlamaq istəyirlər. Lakin jurnalların abunə qiymətləri çox yüksəlsə və kitabxanalar onlar üçün pul ödəməyə razı olmazsa, bu zaman nəşriyyatlar seriyalı nəşrlər bazarında sıxışdırılacaq və ya tamamilə bazardan çıxmalı olacaqlar. Kitabxanaların narahat olduqları bir məsələ də ondan ibarətdir ki, onlar elmi sənədlərə yalnız giriş üçün ödəniş edirlər, əslində isə, bu sənədləri özəlləşdirə bilmirlər. Abunə yazılışından imtina edərlərsə, sərf etdikləri vəsaitin əvəzində onlara heç nə qalmayacaq. Bu problem elmi konsorsium və şəbəkələrin yaradılması ilə həll edilə bilər, belə ki, daha nəhəng birliklərin resurslardan korporativ istifadə imkanını yarana bilər.

Arxivləşdirmə. Elektron arxivin mühafizəsi bütün nəşr olunan materialların surətlərinin mühafizəsindən çox fərqlidir. Belə arxivləşdirmə materiallara daim müraciət olunmasına, yenilənməsinə, onların gələcəkdə də istifadəsinə zəmanət verir. Lakin mühafizə olunan materialların tamlığına xidmət edən avadanlıqların qiymətləri, mütəxəssislərin əmək haqları, təhlükəsizlik və iqlimə nəzarət sistemlərinin qiymətləri çox yüksəkdir. Bəzi nəşriyyatlar hesab edir ki, onların nəşr etdikləri jurnalların arxiv mühafizəsinə milli kitabxana, böyük universitet kitabxanaları, arxiv mərkəzləri və ya kitabxana koalisiyaları cavabdeh olmalıdır. *Elsevier* kimi bəzi nəşriyyatlar isə nəşrlərinin arxiv mühafizəsini özləri təmin edirlər.

Müəllif hüquqları. Amerika və Avropada fəaliyyət göstərən müəllif hüquqları haqqında qanunlar əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Əgər hesab etsək ki, elmi məlumat mübadiləsi sərbəst, onların əldə edilməsi isə on-layn olaraq həyata keçirilməlidir, o zaman müəllif hüquqları haqqında yeni qanunlar qəbul edərkən sənədlərin mübadiləsi və əldə edilməsi proseslərinin beynəlxalq aspektləri nəzərə alınmalıdır. Əgər ölkə qanunları müvafiq qanunların daha çox məhdudiyətlər tələb etdiyi digər ölkələrdə istehsal olunan materialların sərbəst ixrac olunmasına icazə verirsə, bu zaman hüquqi xaosun yaranması qaçılmazdır. İntellektual mülkiyyətin mühafizə olunmasına baxmayaraq, qanunlar sənədlərin intellektual istifadəsini həddən artıq məhdudlaşdırmamalıdır [9].

Beynəlxalq giriş. Elektron nəşrlər ucqar region və ölkələrdə fəaliyyət göstərən alimlərə öz əsərlərini çap etdirməyə və tədqiqatları üçün vacib olan materialları əldə etməyə real imkanlar yaradır. Nəşriyyatları və kitabxanaları narahat edən digər bir məsələ də müəllif hüquqları haqqında qanunların və İnternet üzərində dövlət nəzarətinin alimlərin informasiyaya giriş əldə etməsində məhdudiyət yarada biləcəyidir. Eyni zamanda, ölkələrin mədəniyyətləri və adət-ənənələri arasında da fərq vardır: belə ki, bir ölkədə nəşrinə icazə verilən məlumat digər ölkədə əxlaq normalarına zidd hesab oluna bilər. Bəzi mövzulara həsr olunmuş materialların dərc edilməsi isə bir çox oxucuların hissələrini təhqir edə bilər.

Kollektiv istifadə. Elektron resurslardan kollektiv istifadə onların yüksək qiymətləri və kitabxanalarda müvafiq profilli mütəxəssislərin çatışmazlığı ilə əlaqədar bir çox problemlərin

həllində mühüm rol oynaya bilər. Bu məsələnin digər problemli tərəfi isə budur ki, əgər kitabxanaların çoxu öz fondlarını xarici dillərdə olan materiallar, dar ixtisaslar, regional və az sorğu verilən nəşrlərlə komplektləşdirmək əvəzinə lazımi materialları digər kitabxanalarda axtarsalar, bu kitabxanaların müştərək fondunun kollektiv istifadə olunan resursları tədricən azalacaq.

Dil təminatı. Hazırda insan və informasiya sistemi arasında nitq mübadiləsinin əsas aspektlərini təmin edən ümumi nəzəri model mövcud deyildir. Linqvistik təminat sahəsində aparılan tədqiqatlar elektron kitabxanalarda dil vasitələrinin tətbiqinin perspektiv və imkanlarını müəyyən edəcəkdir.

Texniki problemlər:

- İnformasiya fondunun formalaşdırılması texnologiyasının hazırlanması;
- Məlumatın eyniləşdirilməsi və təsviri-məlumat obyektlərinin seçilməsi, effektiv metainformasiya sisteminin yaradılması;
- Məlumatın mühafizəsi və yayılması problemi (məlumatın yayılma sürəti, məlumat fondlarının istifadəsinə nəzarət və hesabat və s.).

Təşkilati problemlər:

- Elektron kitabxananın işlənməsi və istifadəsi üçün müxtəlif profilli mütəxəssisləri birləşdirən ixtisaslı kollektivlərin yaradılması zərurəti;
- İxtisaslı kadrların çatışmazlığı və onların hazırlanması üçün şəraitin olmaması.

İqtisadi problemlər:

- Elektron kitabxana yaradılmasının yüksək qiyməti;
- Avadanlıqların yüksək qiymətləri;
- Fondun təşkili və istifadəsinə sərf olunan əmək resursları.

Hüquqi problemlər:

- Elektron kitabxananın statusunun müəyyən edilməsi, yəni elektron kitabxananın hüquq və öhdəlikləri;
- Elektron kitabxanadakı məlumatın statusunun müəyyən edilməsi, yəni məlumatın nüfuzlu mənbələrdən əldə edilməsinin təmin edilməsi, onun əslinə uyğun olub-olmaması, elektron versiyada olduqda elektron abunə yazılışının həyata keçirilməsi;
- Elektron kitabxanada mövcud olan məlumatdan kommersiya məqsədləri üçün istifadə olunması problemi;
- Vətəndaşların məlumat əldə etmək haqqında konstitusiya ilə müəyyən olunmuş hüquqları və məlumatın ayrı-ayrı növlərinin (şəxsi, konfidensial və s.) yayılmasına qoyulan məhdudiyyətlərlə bağlı problemlər.

Sosial problemlər:

- Elektron məlumatların və elektron kitabxanaların yaradılmasına elmi ictimaiyyətin hazır olmaması və öz fəaliyyətlərinə tətbiq edə bilməmələri;
- Müəllim və tələbələrin təhsil prosesində elektron kitabxanalardan istifadə etməkdə az təcrübəyə malik olması.

Bütün sadalanan problemlər yalnız bir təşkilat tərəfindən həll edilməsi qeyri-mümkün olan məsələlərdir və informasiya texnologiyaları, idarəetmə, hüquq və təhsil sahəsində fəaliyyət göstərən mütəxəssislərin qüvvələrinin birləşməsi zərurətini ortaya qoyur. Bu problemlərin həlli, eyni zamanda, böyük maliyyə və intellektual investisiya tələb edir. Elektron kitabxanaların yaradılmasına lazımi işi peşəkarcasına və keyfiyyətlə həyata keçirən ixtisaslaşmış müəssisələr və yaradıcı kollektivlər cəlb edilməlidir. Eyni zamanda, dəqiq və aydın konsepsiya və işin effektiv olaraq əlaqələndirilməsi vacibdir. Əks halda, gözlənilən nəticənin alınması qeyri-mümkün ola bilər.

Problemlərdən çıxış yolları kimi bu təklifləri vermək olar:

- Elektron kitabxanaların status və fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edən qanun hazırlanmalıdır;

- Elektron kitabxanaların müəlliflə razılışma mexanizmi hazırlanmalıdır;
- Elektron kitabxanalar müəllifin razılığı ilə onun əsərlərinə ödənişli və ya ödənişsiz girişi təmin etməli və ya məlumatı şəbəkədən çıxarmalıdır.

Azərbaycanda elektron kitabxana problemləri

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə aid informasiya bazası olan www.qanun.minimax.az 10 iyun 2002-ci il tarixində yaradılmışdır. Onun əsas fəaliyyət istiqaməti Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktlarının sistemləşdirilməsi və istifadəçilərə çatdırılmasıdır. Bu bazada həmçinin hüququn müxtəlif sahələrinə həsr olunmuş 600-dən çox kitab, broşür, Azərbaycan və rus dillərində axtarış sistemləri yaratmışdır [14]. Sistemin həm "mürəkkəb", həm də "sadə" axtarış imkanları vardır. Yalnız qeydə alınmış istifadəçilər normativ sənədlərin tam mətnini görə bilər. Sistemdə müxtəlif ödəniş üsulları nəzərdə tutulmuşdur. Tələbatdan asılı olaraq, ən münasib ödəniş üsulunu seçmək mümkündür. "Mündəricat"ın Konstitusiyası və konstitusiyası aktlarına həsr olunmuş bölməsinə daxil olmaq ödənişsizdir.

Bu informasiya bazası respublikamızda hələlik yeganə kommersiya əsaslı bazadır. Lakin gələcəkdə belə tammətnli ödənişli informasiya bazalarının sayının artacağı gözlənilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi kitabxanalar kimi, elektron kitabxanaların da təşkilində ardıcıl metodik qaydalara əməl edilməlidir. Bu baxımdan, ilkin metodoloji mərhələ elektron kitabxanaların komplektləşdirilməsi, yəni elektron kitabxana resurslarının formalaşdırılmasının ümumi metodoloji prinsipləridir. Elektron sənədlərin və digər əlaqədar resursların (məsələn, bibliografik məlumat bazaları, elektron kataloqlar, veb-saytlar və s.) əsas komplektləşdirmə mənbəyi İnternet resurslarıdır.

Hazırda İnternetdə olan ödənişli informasiya resursları ilə kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsinin ən kütləvi istifadə üsulu istifadə üçün lisenziyanın (ödəniş əsasında bağlanan müqavilə) olmaması, istifadə ediləcək elektron sənədlərin bibliografik təsvirlərinin tərtibi və İnternet şəbəkəsi vasitəsilə kitabxananın oxucularına təqdim olunmasıdır. Bu üsul xeyli maliyyə və əmək sərfi tələb edir. Çünki bu prosesdə bir sıra hüquqi və təcrübi məsələlər zaman etibarilə təkmilləşdirilməlidir. Belə ki, komplektləşdirilən elektron materiallar fiziki olaraq sahibkarın, yəni informasiya təchizatçısının ixtiyarında qalır, kitabxanalar isə alınmış lisenziyanın şərtlərindən asılı olaraq onlardan müvəqqəti və ya daimi istifadə hüququna malik olur.

İstər ənənəvi, istərsə də elektron kitabxanaların vacib problemlərindən biri ədəqədər kitabxananın profilinə uyğun olan yüksək keyfiyyətli sənədlərin seçilməsidir. Bəzi mütəxəssislərin fikrincə, elektron sənədlərin komplektləşdirilməsində seçmə üsulunun istifadəsi qismən lazımdır. Bu üsul ancaq optik disklərdə buraxılan nəşrlər üçün tətbiq edilməlidir. Digər informasiya resurslarının komplektləşdirilməsində isə seçmə aparmaq gərəksizdir. Çünki həmin resursların tərkibi və məzmunu tez-tez dəyişdirilir və aktuallaşdırılır, yeniləşdirilir, əlavə edilir və s. Digər qrup mütəxəssislər isə komplektləşdirmə üçün, çap əsərlərində olduğu kimi, elektron nəşrlərin və sənədlərin də seçilməsini vacib hesab edirlər. Buna görə də elektron kitabxanalar açıq veb-saytların kəmiyyətini deyil, seçmə yolu ilə onların komplektləşdirmə keyfiyyətini artırmağa çalışırlar.

Azərbaycan kitabxanalarının fondlarının sahəvi bölgüsündə bir sıra nöqsanlar hələ də mövcuddur. Belə ki, əvvəllər olduğu kimi, hal-hazırda da ictimai-siyasi ədəbiyyat, bütövlükdə, fondun əsas hissəsini təşkil edir. Bədii ədəbiyyat, ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığa dair ədəbiyyatın miqdarı tələb olunan səviyyəyə uyğun gəlmir. Estetikaya və incəsənətə, xüsusilə, diyarşünaslıq xarakterli incəsənət ədəbiyyatına kəskin ehtiyac hiss olunur. Bu qüsuru aradan qaldırmaq məqsədilə ciddi tədbir görülməli, ilk növbədə, istifadə olunmayan, öz əhəmiyyətini itirən və mənəvi cəhətdən köhnələn ictimai-siyasi ədəbiyyat fondndan çıxarılaaraq təmizlik işləri aparılmalıdır.

Hazırda əsas problem kitabxanaların, yaxud digər istifadəçilərin nəşirlərlə müəlliflik hüququ baxımından münasibətlərini tənzimləmək deyil, müəlliflərlə nəşirlərin münasibətlərinin səmərəli təşkili problemidir. Elektron kitabların və digər birdəfəlik nəşirlərin (lüğətlər və s.) kitabxana fondlarına alınması həm qiymət, həm də komplektləşdirmə mexanizmi baxımından xüsusi problem yaratmır. Çünki onların komplektləşdirilməsi çap kitablarının komplektləşdirilməsi prosesinə yaxındır. Lakin elektron kitabların qiymətləri nisbətən bahadır. Digər mürəkkəb və həll edilməmiş problem elektron jurnallara qiymətqoyma problemidir. Bu istiqamətdə nəşirlər müxtəlif modelləri təcrübədən keçirirlər. Məsələn, elektron versiyanın çap versiyası ilə əlaqələndirilməsi, birləşdirilməsi, kitabxana konsorsiumları üçün xüsusi qiymətlər qoyulması və s.

Kommersiya tipli elektron kitabxanaların inkişaf perspektivləri və vəzifələri

Müasir informasiya texnologiyalarının dinamik inkişaf etdiyi informasiya cəmiyyəti dövründə elmi-mədəni sərvətlərdən hərtərəfli istifadə imkanlarının genişləndirilməsi baxımından qarşıya qoyulan ən ümdə vəzifələr elektron kitabxanaların inkişaf strategiyasının müəyyənəndirilməsi, iri kitabxanaların elektron kataloqunun müasir standartlar səviyyəsinə çatdırılması, kitabxanaların dünya informasiya məkanına daxil olmasının təmin edilməsidir. Məhz elektron kataloq kitabxananın informasiya resurslarının sürətli və keyfiyyətli əldə edilməsini təmin etdiyindən, kitabxanaların avtomatlaşdırılmasında elektron kataloqların yaradılması mühüm məsələlərdən biridir. Bununla bərabər, elektron kitabxanalarda elektron kataloqların yaradılmasının bibliometriya, bibliominq və s. kimi elmi problemlərinin həlli, elektron kitabxana resurslarının menecmentinin təşkili, elektron kitabxanaların xidmətlərindən istifadə üçün elektron kreditlərin verilməsi, qarşılıqlı elektron kitab mübadiləsinin aparılması məsələlərinin təşkili də çox önəmli məsələlərdir. Eyni zamanda, elektron kitabxanaların yaradılmasının nəzəri əsasları, fəaliyyət prinsipləri və inkişaf perspektivləri, informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə müasir kitabxana-informasiya xidmətlərinin imkanlarının genişləndirilməsi, həmçinin bu sahədə mövcud olan problemlərin həlli yolları araşdırılmalıdır.

Elektron kitabxanaların inkişaf perspektivləri və vəzifələri olaraq aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Elektron nəşirlər axınının artması hesabı ilə kitabxana fəaliyyətinin planlaşdırılmasına yeni yanaşma;
- Bütün kateqoriyalardan olan istifadəçilər üçün kitabxana fondları və məlumatın eyni səviyyədə əldə olunmasını təmin edilməsi;
- Açıq məlumat arxivlərinin yaradılması;
- Kitabxanalar və tədris prosesinin əlaqələndirilməsi, e-təhsil;
- Müəllif hüquqlarının qorunması [15].

Nəticə

Elektron kitabxanaların inkişafının vacibliyi tarixi-mədəni, ədəbi-bədii və elmi-fəlsəfi irsin qorunub saxlanılmasının ən əhəmiyyətli üsulu kimi həll ediləcək prioritet məsələlərdən biri olmalıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş "Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında" 20 aprel 2007-ci il tarixli sərəncam və "Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" bu vəzifələrin həyata keçirilməsi məqsədilə atılmış mühüm addımlardan biridir [16]. Lakin bununla yanaşı, ölkədə fəaliyyət göstərən kitabxanaların müasir tələblərə cavab verməsi istiqamətində mühüm elmi-nəzəri, tətbiqi araşdırmalar aparılmalı, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq ölkə üzrə elektron kitabxanaların fəaliyyət prinsipləri və inkişaf perspektivləri müəyyən edilməli, təhlillər aparılmalı və səmərəli qərarların qəbul edilməsi üçün mexanizmlər yaradılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Хорошилов А.В., Селетков С.Н., Днепровская Н.В. Управление информаци-онными ресурсами, М.: Финансы и статистика, 2006, с. 127-129
2. Электронные библиотеки: Перспективы и проблемы создания, http://www.library.lg.ua/rus/kollegam_public.php
3. Arms W. Y. Digital Libraries, Cambridge, MA: The MIT Press, 2000, pp. 69-72.
4. <http://www.lexisnexis.com>
5. <http://www.dialog.com>
6. <http://www.silverplatters.com>
7. <http://www.ebscohost.com>
8. Уайт Э., Камаль Э.Д. Статистические методы работы с электронными документами в библиотечной сфере, или Э-метрики, М.: Омега, 2006, с. 14-15.
9. <http://www.azlic.aznet.org>
10. <http://www.proquest.com>
11. Коммерческие полнотекстовые базы данных, <http://www.textbook.Vadimstepanov.ru/chapter4/glava4-2.html>
12. Сютюренко О. В. Электронные информационные ресурсы: новые технологии и приложения //Электронные библиотеки, 2001.-Т. 4, вып. 1, с. 26-29.
13. Антопольский А.Б., Вигурский К.В. Концепция электронных библиотек // Электронные библиотеки, 1999, Т.2, вып. 2, с. 22-25.
14. <http://www.qanun.info>
15. <http://www.mct.gov.az>
16. Бережной С. Электронные библиотеки-территория беззакония // Мир Internet, 1999, № 5 (32), с. 76-79.

УДК 026.26:004

Керимова Севда Г.

“Азеркосмос” ОАО, Баку, Азербайджан
sevda.kerimova1@gmail.com

Формирование, особенности и проблемы коммерческих полнотекстовых баз данных

В статье были исследованы информационный рынок, история баз данных, коммерческие **полнотекстовые** базы данных и азербайджанские коммерческие библиотеки. Были проанализированы перспективы и обязанности коммерческих электронных библиотек в Интернете и проблемы электронных библиотек, а также даны предложения в качестве решений.

Ключевые слова: информационный рынок, базы данных, электронные библиотеки, коммерческие электронные библиотеки.

Sevda H. Karimova

“Azercosmos” OJSCo, Baku, Azerbaijan
sevda.kerimova1@gmail.com

Formation, features and problems of commercial full text databases

In this article the information market, the history of databases, commercial full-text databases, the commercial libraries and the Azerbaijani commercial libraries were investigated. Also development prospects and obligations of commercial electronic libraries, problems of electronic libraries have been analyzed and ways of these problems solution have been proposed.

Keywords: information market, databases, electronic libraries, commercial electronic libraries.